

BENEŠ TERVE CSEHSZLOVÁKIA, AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉSÉRE

DIÓSZEGI LÁSZLÓ

A Párizs környéki békeszerződés gyökeresen megváltoztatta Közép-Európa térképét. Az első világháborúig egységet képező Duna-medencében 1919-ben hét, gazdasági és politikai önállóságát féltékenyen őrző kis állam keletkezett. Az elnyert önállóság valójában már ekkor is csak illúzió lehetett, hiszen a világháborúban kimerült országok gazdaságát – Csehszlovákia kivételével – csak külföldi kölcsönök felvételével lehetett feléleszteni, és az is várható volt, hogy a térségben hagyományosan befolyással rendelkező nagyhatalmak ismét aktivizálódni fognak. A térség országainak szanálása négy-öttesztendős gazdasági fellendülést eredményezett. Ez azonban csupán a háborús káosz éveikhez képest jelentett előrelépést. A háborút megelőző évek gazdasági prosperitását egyik ország sem tudta elérni, a nyugat-európai konjunktúrára épülő rekonstrukció tiszavirágéletűnek bizonyult. Ingatag tartópilléreit leomlasztotta az 1929-ben kirobbant világ gazdasági válság.

A válság új alapokra helyezte a dunavölgyi országok politikusainak gondolkodását. Az utódállamok vezetőinek be kellett látniuk, hogy a külső veszélyeztetettség nagyobb, mint amilyenek a háború utáni különleges helyzetben hitték, s arra is rá kellett döbenniük, hogy a megosztott Duna-medence még francia támogatással sem tud ellenállni egy esetleges német expanciónak. Magyarországon tudomásul kellett venni, hogy a totális revízió politikája az eltelt tíz év alatt semmilyen eredményt nem hozott, s hogy az említett veszélyeztetettség Magyarország számára is létezik. A gazdasági válság ugyanakkor mindkét felet arra a felismerésre készítette, hogy az egykori "nagyterg gazdaság" mégiscsak valami biztonság volt a kiszámíthatatlan csapások ellen. A következtetések mindkét oldalon egy irányba mutattak: az eddigi elzárkózás helyett külpolitikai és gazdasági tekintetben nyitottabb politikát kell folytatni. El kell fogadni a kibontakozást ígérő fejleményeket, sőt maguknak a kisállamoknak is porondra kell lépniük új elgondolásaikkal.

A dunavölgyi országok közül elsőként Csehszlovákia állott elő a gazdasági egységesítés tervével. Az elgondolás szellemi atyja a befolyásos csehszlovák külügyminiszter, Eduard Beneš volt. Az 1931 novemberében ismertetett javaslata, amely az idők folyamán kisebb-nagyobb változásokon ment keresztül, eredetileg Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország vámszövetségének létrehozására irányult. Beneš külügyminiszter tudatosan választotta meg az időpontot. Franciaország a Briand-terv bukása, valamint a német-osztrák vámuniós terv feletti meglepetésében még viszonylag tartózkodó volt, az egyre aktívabb Németország kizárása a Duna-medencéből pedig Párizsnak és Rómának egyaránt szimpatikus lehetett. A tervezett Bécs–Prága–Budapest háromszög gazdasági előnyei nyilvánvalóak voltak, hiszen az egykori Monarchia legfejlettebb területei kapcsolódtak volna így újból össze. Jugoszlávia és Románia nem kapott helyet Beneš tervében. Távoltartásukat az indokolta, hogy ezek az államok gazdasági érdekeltségük miatt Németország felé orientálódtak, és annak idején csak erős francia nyomásra fordultak szembe a német–osztrák vámunióval.

A javaslatnak természetesen politikai mozgatórugói is voltak. Eduard Beneš, akinek politikai karrierje még a Monarchiában indult, tisztában volt azzal, hogy a Duna-medence sorsára Németország és a Szovjetunió gyakorolja majd a legnagyobb befolyást. Amint azt Beneš a lengyel követ, Grzybowski előtt kijelentette: "A csehszlovák–magyar–osztrák gazdasági alakulás

feltétlenül szükséges, mert különben a Duna-medence a jövőben oroszra vagy németté fog válni."¹ A cseh politikus a fő veszélyt a német imperializmusban látta, a védekezés lehetőségét pedig francia–angol orientációjú, gazdaságilag és később politikailag is egységes Duna-völgyben vélte megtalálni.

A tervezet ismertetésére jó alkalmat adott Károlyi Gyula kormányra kerülése, mert Prágában feltételezték, hogy az új magyar kormány nem mindenben követi majd Bethlen István irányvonalát.² Beneš a Népszövetség 1931. szeptemberi közgyűlése alkalmával kifejtette Apponyi Albertnek, a Népszövetség magyar főkonzuljának, hogy Csehszlovákia minden ellenszolgáltatás nélkül hajlandó lenne gazdasági együttműködésre Magyarországgal és Ausztriával.³ Később a prágai osztrák követ előtt is hangsúlyozta, hogy a gazdasági válságból nincs más kiút, mint a három ország vámuniója.⁴ Egy hónap elteltével, 1931. október végén a csehszlovák külügyi hivatal pontosította és egyben módosította az eredeti elképzeléseket. Az újabb verzió szerint Beneš nem gondolt konföderációra, hanem a három szomszédos országot érintő preferenciális rendszert indítványozta, amely azonban a későbbiek során vámunióba is átmehetne. A nagyhatalmak részvételét nem kívánta, de a terv megvalósulásához szükségesnek tartotta, hogy azok a tagországokkal szemben mondjanak le a legnagyobb kedvezmény jogáról.⁵

A Beneš-terv leginkább Marek prágai osztrák követ december 23-i jelentése alapján rekonstruálható. A kezdeményezést vonakodva vállaló külügyminiszter azonban még ekkor is inkább azt fejtette ki részletesen, hogy mi az, ami országa számára nem kívánatos. Azt mondta, hogy bármiféle államjogi szerveződés és kötelék, mint pl. Duna–konföderáció stb. káros lenne csehszlovák szemszögből, és hogy a vámunió bármely formája is elvetendő. A továbbiakban Beneš kijelentette, hogy Prága számára nem létfontosságú a közeledés, mert a három ország közül Csehszlovákia viselte el legjobban a válság okozta nehézségeket. Bármely együttműködés feltételül szabta, hogy a csehszlovák ipar és mezőgazdaság ne kerüljön hátrányos helyzetbe. Úgy vélte, hogy a nagyhatalmak jóindulatának megnyerése céljából Ausztriának Berlinben, Magyarországnak Rómában, Csehszlovákiának pedig Párizsban kellene közbenjárnia. Utolsó feltételként megemlítette, hogy az együttműködés nem érintheti hátrányosan a Kisantantot.

Nem egészen egy hónap múlva Beneš tervezetének újabb lényeges változtatására került sor. Masirevich prágai magyar követ jelentése szerint a külügyminiszter – aki ezidőtájt feltűnően sokat tárgyalt az olasz követtel – "kérve kéri Pedrazzi urat, hasson oda, hogy Olaszország és Csehszlovákia megegyezzenek egymással, és hogy az olasz kormány támogassa őt törekvéseiben, mert, mint mondja, ez Olaszországnak is jól felfogott érdeke". A tervezet állandó változtatása természetesen nehezítette az esetleges tárgyalások megkezdését. Ha volt is a környező országok kormányaiban hajlandóság a gazdasági közeledésre, a terv homályos volta az együttműködés híveinek pozícióját gyengítette.

A csehszlovák külügyminiszter, mint láttuk, 1931 őszen–telén lőtte fel tervezetének kísérleti léggömbjét. Az időpont megválasztása nem volt véletlen. Beneš úgy gondolta, hogy a Franciaország és Olaszország közötti kapcsolatok javulására lehet számítani, és azt is feltételezte, hogy Németország és Franciaország megegyezésére is sor kerül.⁹ Elgondolásainak megvalósítását ilyen feltételek mellett egyik nagyhatalom sem fogja akadályozni. A nemzetközi politikai életben kétségtelenül jelen voltak az ilyen feltételezéseket megengedő tendenciák. Villani párizsi magyar követ is azt jelentette 1931. június 13-án, hogy "a franciaországi reálpolitikusok meg vannak győződve arról, hogy a Német Birodalommal való teljes megegyezés biztosíthatja Európa teljes békéjét". A domináns irányokat azonban ez alkalommal rosszul ítélte meg a csehszlovák külügyminiszter. Hory András, Rómába akkreditált magyar követ 1931. október 21-i jelentésében arról számolt be, hogy a Palazzo Chigi politikája "továbbra is

változatlanul franciaellenes", Pedrazzi prágai olasz követ pedig elmondta magyar kollégájának, hogy Róma ezentúl – éppúgy mint eddig is – küzdeni fog minden olyan politikai vagy gazdasági fejlemény ellen, amelynek célja Franciaország szupremáciája, illetőleg ennek alátámasztása Közép-Európában a Kisantant által.¹² A német–francia kapcsolatokat beárnyékolta az osztrák–német vámunió emléke. A francia politikusok nem bíztak Bruning kormányon maradásában, és ha nem is ellenséges, de barátságosnak semmiképp sem mondható, várakozó álláspontot foglaltak el.¹³ Beneš – bár ebben eredetileg nem nagyon bízott – még leginkább az érintett szomszéd országok vagy azok valamelyikének egyetértésére számíthatott;

Magyarországon érdeklődéssel fogadták a javaslatot. Budapesten ekkoriban ugyanis fontolóra vettek minden olyan tervet, amely orvosságot ígért a gazdasági élet bajaira. Walkó Lajos külügyminiszter 1932 februárjában a parlament külügyi bizottsága előtt tartott expozejában általánosságban adott magyarázatot erre a magatartásra, de a magyarázat elsősorban Beneš kezdeményezésére vonatkozott. "Magyarországnak más államokkal való szorosabb kooperációja nekünk elsősorban gazdasági kérdés – mondotta a külügyminiszter. Bármely részről jövő javaslat, mely gazdasági érdekeinket ésszerűen szolgálja, nálunk érdemleges megvitatásra és jó fogadtatásra fog találni, mert erős meggyőződésünk, hogy a gazdasági izoláció elsovadást jelent, csak kölcsönös együttműködés, a kölcsönös érdekek respektálása képes, ha kell, kölcsönös áldozatok árán, a gazdasági viszonyokba új életet önteni."

A magyar politikai látóköri tisztulását mutatja az is, hogy napról napra nőtt az olyan gazdasági és politikai szakemberek száma, akik a közeledést és a megegyezést javasolták. Az együttműködés hívei közül kiemelkedett Hantos Elemér, politikus, jogi és közgazdasági szakíró. Hantos Elemér, aki 1924-től a Népszövetség gazdasági szakértője volt, 1931-ben Genfben, a Népszövetség ülésén memorandumot nyújtott be, amelyben nagyszabású közép-európai együttműködés tervét vázolta fel. Jellemző azonban, hogy amíg a francia delegáció tárgyalási alapként fogadta el a tervet, és az Prágában is nagy érdeklődést keltett, a magyar delegáció másik tagja, Kozma Miklós, az MTI elnöke gúnyosan jegyezte meg: "Itt ugrál az ő közép-európai vámuniójával ez a minden lében kanál Hantos. Mindig a franciákkal tárgyal. Ő saját költségére csinál külpolitikát."¹⁵

A kormány hivatalos álláspontja is ingadozott a szükségesnek tartott együttműködés és a hagyományos csehszlovák- és Kisantant-ellenesség között. Khuen-Héderváry Sándor, a külügyminiszter első helyettese levélben utasította Rubido-Zichy Iván londoni magyar követet, hogy ha újra találkozik Masarykkal, a londoni csehszlovák követtel, említse meg neki, "mi teljesen tisztában vagyunk azzal, hogy gazdasági vonatkozásban történni kell valaminek, mert ez így tovább nem mehet. Ebben a tekintetben nálunk sem a jóakarát, sem az előrelátás nem hiányzik". De hozzátette: "Látva, hogy mily nehézségekkel jár egy egyszerű kereskedelmi szerződés megkötése, ami főleg a cseh agráriusok akadékoskodása miatt már egy év óta késik, kételyek támadnak, hogy ennél sokkal nagyobb és komplikáltabb együttműködés sikerüljön. Másodszor pedig, a cseh–magyar viszony fölötté kívánatos javulásának egyik előfeltétele, hogy a cseh kormány hagyja abba az állandó, céltudatos heccelést és beavatkozást Magyarország belügyeibe."¹⁶

A kérdés "szakértője", a prágai magyar követ a csehszlovák tervet kommentálva megjegyezte, hogy naivitás lenne azt hinni, hogy Beneš nézetei Magyarországgal szemben megváltoztak. Masirevich a barátságos kijelentések igazi indítékát a francia–német és a csehszlovák–magyar kapcsolatok párhuzamával érzékeltette. "Amint Franciaország finansziális túlsúlyát eszközül akarja felhasználni arra, hogy az egész világtól sécuritékát csikarjon ki a

Párizs körüli békék által teremtett helyzet biztosítására, úgy Beneš úr Magyarország mostani szorult helyzetét alkalmasnak látja arra, hogy hangunk elnémítása által megszerezze Csehszlovákia számára azt a sécuritét, amelyet a Bethlen-kormány által folytatott revíziós politika gyakran oly kellemetlenül zavart" – írta elemző jelentésében.

A Beneš-terv tárgyalása során ki kell térnünk egy perifériálisnak tűnő, de valójában igen lényeges mozzanatra. Beneš ugyanis a magyar külpolitika neuralgikus pontjára is rátapintott: célzásokat tett a területi kérdések újratárgyalásának lehetőségére.¹⁸ Seipel prelátus, volt osztrák külügyminiszter a magyar követtel beszélgetve közölte, hogy "tudomása szerint Beneš valakinek azt mondta volna, hogy Kassa átengedéséről szó lehetne". Schürff osztrák igazságügyi miniszter 1932 januárjában, Badenben tartott beszédében ugyancsak megerősítette a Kassa esetleges visszacsatolásáról keringő híreket.

Azt lehetne gondolni, hogy a területi revízió büvkörében élő magyar kormányt lázba hozta a Felvidék visszacsatolásának bármely kicsiny lehetősége. A november 3-i jelentés margójára mégis a következő megjegyzés került: "Besseney útján szóval közöltetett, hogy territoriális kérdés felvetése időszerűtlen és a kormány nem kívánja." A resignáltság oka kiderül a Prágából érkező követi jelentésekből. Masirevich prágai magyar követ október 29-i levelében beszámolt a külügyi hivatalban újságírók számára tartott tájékoztatóról. Ezen Kamil Krofta a közép-európai együttműködés kérdéseit tárgyalva kijelentette, hogy "Magyarország ezen alakulatba való felvételének legelső és elengedhetetlen előfeltétele volna, hogy világosan, és minden kétséget kizáróan mondjon le a Felvidékre vonatkozó irredentisztikus működéséről. Hasonló tartalmú a magyar követ október 15-i jelentése, amelyben idézte Benešnek a "Ceské Slovo"-ban megjelent cikkét: "Hogy az első előfeltétel mindig a status quo elismerése volt, amely nem lehet diszkusszió tárgya, az természetes. Elképzelhető, hogy a csehszlovák külügyminiszter egymásnak homlokegyenest ellentmondó kijelentései valóban elhangzottak. Az ellentmondás feloldását Beneš személyében találjuk meg. A tapasztalt politikus nem habozott céljának elérése érdekében elgondolásait szinte napról napra módosítani, és mindig az adott pillanat igényének megfelelően cselekedni. De érdekes az a magyarázat is, amellyel Ambrózy, bécsi magyar követ kommentálja a Kassa visszacsatolásáról kerengő híreket. "Bár megszoktuk azt, hogy Beneš tényleg tett kijelentéseinek utólagosan más magyarázatot törekszik adni, mégis valószínűnek tartom, hogy ebben az esetben az ő szavait nem ő, hanem Schürff ferdítette meg. Schürff mint lelkes nagynémet a dunai államok gazdasági közeledésének ellensége, és ezért pausibilis előttem, hogy az arra irányuló törekvéseket oly módon kívánta megghiúsítani, hogy egy nagy indiskreció árán Beneš szavainak megferdített köztudomásra való hozatalával a magyar–cseh kooperáció ellen hangulatot keltsen Csehszlovákiában.

Ami Ausztriát illeti, az osztrák kormány nem lelkesedett Beneš együttműködési tervzetéért. Az okok a bécsi magyar követ 1931. november 25-i jelentéséből derülnek ki. Eszerint Ausztriában még mindig uralkodó az a vélemény, hogy "Ausztriának nincs Németországon kívüli megoldása". A cseh–magyar–osztrák együttműködésben ráadásul a Habsburg restauráció lehetőségét vélték felfedezni, és ezt márcsak az 1918-as polgári vívmányok megtartása érdekében is ellenezték.²⁵ Pedig Beneš, aki vonakodott kezdeményező szerepet vállalni, a prágai osztrák követ jelentésekből kitetszően éppen Ausztriától várta, az első lépések megtételét.²⁶

Az osztrák politikusok elzárkóztak a felajánlott együttműködés elől. A külügyminisztérium vezető beosztottjainak tanácskozásán egyetértés alakult ki abban, hogy egy cseh–osztrák összefogás káros lenne Ausztriára nézve. Az osztrákoknak a nagyhatalmak, különösen Németország kirekesztése sem volt ínyükre.²⁸ Ambrózy jelentésében közölte, hogy az Európa

Bizottság által kiküldött, a gazdasági közeledés kérdésével foglalkozó albizottságnak tett jelentésében az osztrák kormány kiemelte, hogy amíg Beneš a nagyhatalmak nélkül képzei el a közeledést, Ausztria azok szabad részvételére gondol. A külügyminisztériumban lezajlott tanácskozás után a prágai osztrák követ utasítást kapott, hogy közölje Benešsel: Ausztria a kérdésben nem óhajt iniciatívát vállalni.

A követi jelentésekből az is kiderül, hogy a súlyos gazdasági nehézségekkel küszködő Ausztriától nem volt idegen a gazdasági együttműködés gondolata. Hornbostel bécsi követségi tanácsos október 7-én előadta Besseney Györgynek, a bécsi magyar követség első titkárának, hogy ha Ausztria és Magyarország nem akar belekényszerülni egy olyan együttműködésbe, amelyben a vezető szerep Csehszlovákiáé, akkor arra kell törekedniük, hogy egymás között hozzanak létre valamilyen szoros gazdasági formációt, amely végül vámunió is lehet. A magyar külügyminisztérium rögtön reagált az osztrák kezdeményezésre, és Apor Gábort, a politikai osztály vezetőjét Bécsbe küldte a további kérdések tisztázására. Hornbostel neki is kifejtette, hogy a külügyi vezetők véleménye szerint Ausztriának egy agrárországgal való összefogásra van szüksége, ahol az osztrák ipar piacra találhatna. Kijelentette, hogy ők elsősorban Magyarországra gondolnak.³²

A magyar–osztrák tárgyalások a későbbiekben sem szakadtak meg. Jellegüket azonban alapvetően befolyásolta az a többek által osztott vélemény, amely szerint bármely közép-európai együttműködéshez a környező nagyhatalmak támogatása szükséges. Walkó Lajos 1932. február 9-én a parlament külügyi bizottsága előtt kijelentette: "Nézetem szerint a dunai államok gazdasági együttműködését nehezen lehet rendezni az érdekelt három nagyhatalom, Franciaország, Németország, Olaszország beleegyezése nélkül. Ennek elmaradása mindig súrlódásra, esetleg a célzott együttműködés megakasztására vezetne."

Az egyre aktivizálódó Olaszország nem nézte jó szemmel a részvétele nélkül tervezett közép-európai kollaborációt. Kánya Kálmán berlini magyar követ arra emlékeztetett, hogy a béketárgyalásokon a nagyhatalmak közül elsősorban Olaszország forszírozta a Monarchia feldarabolását, hogy ezáltal legalább egy nagyhatalmi szomszédjától szabaduljon. Természetes tehát, hogy Olaszország nem kívánt határos lenni semmilyen újabb gazdasági és politikai tömörüléssel. Az adott helyzetre vonatkozóan Kánya így összegezte véleményét: "Mussolini magyar–olasz barátsági akcióját azzal a céllal indította meg, hogy egy magyar–szerb közeledést megakadályozzon. Bizonyosra vehető továbbá, hogy a magyar–osztrák együttműködésen kívül más, az utódállamok között Olaszország részvétele nélkül létesítendő szorosabb gazdasági vagy politikai kapcsolatot a római kormány jelenleg is perhorreszkál.³⁴ A magyar diplomácia doyenjének véleményét római kollegája, Hory András 1931. november 4-i jelentése is alátámasztotta, amely szerint az olaszok a "további fejleményeket érdeklődéssel figyelik, de amint jót, úgy rosszat sem várnak Beneš úr mesterkedéseitől, mert nézetük szerint Közép-Európában Olaszország kihagyásával amúgy sem lehetséges semmi komolyabb átalakulás".³⁵

Az olaszok ellenzése azonban nem jelentette, hogy a Palazzo Chigi közömbösen viseltetett a térségben lezajló eseményeket illetően. Az olasz kormány ekkor már évek óta dolgozott egy olasz–magyar–osztrák együttműködés tervezetén, és ezért gyanakodással figyelt fel a magyar és az osztrák kormány Csehszlovákiával folytatott flörtjére. Az olasz külügyminiszter 1931. november 19-én Hory András római magyar követ útján érdeklődött a magyar kormánytól Benešnek a magyar–csehszlovák viszonyra vonatkozó javaslatairól, valamint az osztrák kormány esetleges állásfoglalásáról. A Palazzo Chigi feltételezte, hogy Beneš terve mögött a nagy vetélytárs, Franciaország áll, és az olaszbarát Bethlen-kormány bukása óta különösen féltékenyen figyelték a magyar–francia a kapcsolatok esetleges javulását.

A helyzet tisztázása érdekében Grandi olasz külügyminiszter Bécs-Budapest–Prága körútra küldte bizalmi emberét, Ugo Solát, a külügyminisztérium osztályfőnökét. Sola, aki mindhárom ország külügyminiszterével tárgyalt, nem számolhatott be kedvező benyomásokról. Jelentésében leírta, hogy a térség két országában, Magyarországon és Ausztriában igen súlyos, sőt válságos gazdasági helyzet alakult ki. Az ausztriai helyzetet nehezíti az is, hogy látogatása során nem tudta tisztázni Ausztria jövőbeli magatartását, mert az ottani kormányférfiak véleménye a mögöttük álló többség gyakori hiánya miatt általában csak magánvélemény.³⁸ Sola úgy látta, hogy Beneš mindent elkövet azért, hogy tervei számára kedvező atmoszférát teremtsen, de a külügyminisztériumi osztályfőnök véleménye szerint e tervek annyira homályosak, hogy azok gyakorlati kivitelezése nagyon valószínűtlen. Ezért – nézete szerint – Rómának módot kell találnia arra, hogy a megrekedt magyar–olasz és osztrák–olasz gazdasági szerződések ügyét kielégítően megoldja.

Nem változtatta meg az olasz kormány hozzáállását Beneš váratlan tervmódosítása sem. A francia–cseh kapcsolatok elhidegülése miatt a nagyhatalmi támogatást elvesztő külügyminiszter mindent egy lapra tett fel. Közölte Rómával: "az unió csak egy nagyhatalom bevonásával elképzelhető, és ez Olaszország lenne". A Palazzo Chigi vezetői azonban ekkor már más lapokat is kezükbe vehettek. 1932.január 14-én Rómába érkezett Bethlen István, a magyar politikai élet prominens személyisége. Mussolininek megmondta, hogy bár nem hivatalos minőségben érkezett az olasz fővárosba, felhatalmazása van arra, hogy egy Olaszországot és Magyarországot egyaránt érintő fontos politikai kérdésben a kormányzó és a magyar kormány tudtával és hozzájárulásával konkrét javaslatot tegyen. Bethlen ismertette Mussolinivei Magyarország pénzügyi és gazdasági helyzetét. Hangsúlyozta, hogy az ország pénzügyi egyensúlya a kormány intézkedései folytán rövidesen helyreáll. A gazdasági kérdésekre áttérve viszont komor színekkel ecsetelte, hogy az exportbeállítottágú magyar gazdaság képtelen elhelyezni terményeit, ezért katasztrofális helyzetbe került. Az egyedüli megoldás, és ez most már Magyarországon kezd általános nézetté válni – mondotta –, ha Magyarország egy vagy több szomszédos ipari állammal vámunióra lép, és ezeken az új piacokon helyezi el terményeit. Ilyen lehetőséget kínál a franciák és Beneš azon törekvése, hogy Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria részvételével vámközösséget hozzanak létre. Franciaország, amely Beneš mögött áll, eddig nem alkalmazott kényszerítő eszközöket, de kétségtelen, hogy a jövőben ilyenekre is sor fog kerülni. Bethlen egy szót sem ejtett arról, hogy a Beneš-terv megvalósulása káros lenne Magyarországra nézve, de hangsúlyozta, hogy egy ilyen kollaboráció létrejötte végső soron Olaszország közép-európai politikai és gazdasági pozícióinak meggyengülését eredményezi. A megoldás – fejezte be eszmefuttatását Bethlen – egy Magyarország, Olaszország és Ausztria között létesülő vámunió lenne. Ennek első lépéseként a semmeringi megállapodások, az olasz–magyar–osztrák együttműködést kilátásba helyező Brocchi-terv életbe léptetése szükséges.

Mussolini azt felelte, hogy Bethlen terve teljesen megfelel politikai elgondolásának. Hozzátette, hogy az illetékes miniszterek jelentéseiből kiderül, hogy azok is hajlandóak hozzájárulni a semmeringi megállapodásokhoz⁴¹. Bethlen tárgyalásokat folytatott Grandival is. Az olasz külügyminiszter egyetértését hangoztatva azt mondta neki, hogy a vámunióhoz Jugoszláviának is csatlakoznia kellene, mert ez az olasz iparnak igen⁴² fontos érdeke.

A magyar exminiszterelnök néhány héttel római útja előtt Bécsben is járt, hogy a várható osztrák álláspontot kipuhatolja. A Schober alkancellárral, Dollfuss mezőgazdasági és Schürff igazságügyi miniszterrel folytatott tárgyalásokból azt a következtetést vonhatta le, hogy Ausztria közzgazdasági⁴³ érdekeinek leginkább egy ilyen hármás vámunió felel meg.

Bethlen tehát kedvező előfeltételek között kezdhette terve végrehajtásához. A folytatás

azonban nem bizonyult ilyen egyszerűnek. A római tárgyalások után néhány nappal Ausztriában kormányválság kezdődött, amelynek következtében francia kívánságra leköszönt Johannes Schober, a németbarát alkancellár. A köztudottan kiváló német kapcsolatokkal rendelkező Schobernek kulcsfontosságú szerepe volt Bethlen tervében: az ő személye lett volna a biztosíték arra, hogy Berlin nem gördít akadályt a vámunió⁴⁵ elé.

Az osztrák alkancellár bukása után megváltozott a helyzet. Az osztrákok mind Bethlennel, mind Mussolinivel közölték, hogy az együttműködés legmesszebb a Brocchi-féle rendszer kiszélesítéséig terjedhet, a vámunió megvalósítására azonban nem látnak lehetőséget. Hasonló nyilatkozatot tett a budapesti német követ is: "Németország részéről nincs ellenvetés a Brocchi-féle rendszer kiszélesítése ellen mindaddig, míg az lényegileg nem válik vámunióvá. Ha azonban vámunió létesítése tervezetne, Németország⁴⁶ csak úgy járulhatna hozzá, ha abban maga is részt vesz."

A magyar külügyminisztérium iratai között talált belső feljegyzés is azt mutatja, hogy ezek után a magyar politikusok sem láttak többé lehetőséget a vámunió létrehozására. Az iratban arról van szó, hogy Magyarország a népszövetségi kölcsön felvételekor kötelezettséget vállalt arra, hogy állami önállóságát megtartja, ezért a Bethlen-féle vámuniós terv tulajdonképpen eleve bukásra volt ítélve. Az irat szerint egyébként Beneš többször is kijelentette, hogy egy osztrák–magyar vámunió ellen éppúgy harcolna, mint az Anschluss ellen, és ez természetesen egy hármasszövetségre is érvényes.

A logikus érvek után meglepőnek tűnhet a magyar külügyminisztérium végső következtetése: "Mindennek dacára az olasz kormány előtt teljes odaadással fel kell karolnunk az eszmét, melyet Bethlen gróf kezdeményezett, és Károlyi gróf kormánya magáévá tett." A meghökkentő következtetés után azonban az ésszerű indoklást, is olvashatjuk: "Ugyanis a mi értékünk ezen kombináció által az olaszok szemében megnövekedik, ezáltal elesik számunkra egy olasz–jugoszláv vámunió mindig fenyegető lehetősége, végül pedig módunk van a vámuniós cél érdekében a semmering i egyezmény fejlesztését követelni, és így az olasz–magyar gazdasági forgalmat növelni."⁴⁷

A Bethlen-féle kezdeményezés kudarca után a Beneš-terv még mindig a diplomácia szőnyegén maradt. Franciaországnak természetesen tetszett Beneš akciója, hiszen joggal érezhette ki belőle a francia orientációt. A csehszlovák külügyminisztérium a nagyhatalmak várható reagálását latolgatva így foglalta össze a Quai d'Orsay valószínű véleményét: "Franciaország hozzájárulása természetes, hiszen ezáltal voltaképpen egy régi⁴⁸ francia gondolat valósulna meg."

Kezdetben úgy tűnt, hogy az események igazolják Beneš elképzeléseit. Jungerth helsinki magyar követ 1931. november 21-én jelentette, hogy Albats, Lettország külügyminiszter-helyettese párizsi útja alkalmával befolyásos francia politikusoktól azt hallotta, hogy erős áramlat van Franciaországban, mely Ausztriát, Magyarországot és Csehszlovákiát valamilyen formában – melynek nevét még nem tudják – gazdaságilag össze akarja kapcsolni. E kombinációval a lett külügyminiszter-helyettes szerint meg akarják akadályozni, hogy Ausztria Németország karjaiba vesse magát, valamint önálló, életképes gazdasági egységet kívánnak létrehozni a Duna-völgyben.⁴⁹

A franciák a cél elérése érdekében jelentős áldozatokra is hajlandóak voltak. Ambrózy bécsi magyar követ jelentéséből kitűnik, hogy a franciák által is támogatott együttműködésnek Csehszlovákiában számos ellenzője volt a szudétánémetek és a cseh agráriusok körében. A magyar diplomata értesülései szerint az ellenállás leküzdésére a francia és belga nehézipar és "haute finance" beszűntette a csehszlovák iparnak nyújtott minden

támogatását, és azt nem szándékozik mindaddig újratekdeni, ameddig Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia gazdasági egyesülése nincs biztosítva. A felhőtlennek tűnő francia kapcsolatok tudatában Beneš magabiztosan jelentette ki a prágai osztrák követnek: Csehszlovákia feladata Párizs áldását kérni a megegyezés megvalósulásához. A magabiztosságnak ekkor azonban már nem sok alapja volt. Charles-Roux prágai francia követ 1931 decemberének végén azt ecsetelte magyar kollegája előtt, hogy Franciaország érdekei Beneš tervében másodlagosak. Pedrazzi-val, a prágai olasz követtel folytatott beszélgetése alkalmával pedig kijelentette: "elejétől nem tartott sokat Beneš úr terveiről, mert ő tele van bizonytalansággal, tervezetei nagyon változékonyak, és azt a be nyomást⁵² kelti, hogy soha nem közli teljesen gondolatait".

A kapcsolatok elhidegülését nemcsak Beneš "megbízhatatlansága" okozta. A francia külpolitika, amely lassan kezdett felocsúdni a német–osztrák vámuniós tervezet okozta sokkból, egyre inkább arra törekedett, hogy a közép-európai rendezést saját kezében összpontosítsa. A magyarországi kormányváltás után Károlyi Gyula és Walkó személyében viszonylag franciabarát politikusok irányították a magyar külpolitikát, Párizsban is egyre inkább teret kapott az a nézet, hogy a Duna-medence kérdéseinek rendezésébe Magyarországot is be kell vonni. A Quai d'Orsay felfogásának megváltozását bizonyítja Villani magyar követ jelentése, amelyben arról számol be, hogy Magyarország francia kölcsönt vesz fel, amelynek ellenében Franciaország gazdasági előnyöket és politikai lehetőségeket biztosít magának.

A francia-kisantant viszony, amit Romániának és Jugoszláviának az osztrák–német vámunió kérdésében elfoglalt németbarát álláspontja szétzilált lassan rendeződni kezdett. Argetioianu román pénzügyminiszter decemberben Párizsba utazott, ahol igyekezett Romániát a germanofília vádjával szemben tisztázni.⁵⁵ A jugoszláv–francia kapcsolatok normalizálódását pedig az jelezte, hogy Franciaország késznek mutatkozott jelentős pénzügyi segítséget nyújtani Sándor király országának. A francia-csehszlovák kapcsolatok ideiglenes megromlása, amelyet egy 600 millió frankos francia kölcsön meghíúsulása is jelzett, vezetett végül ahhoz, hogy – amint azt már korábban részletesen tárgyaltuk – Beneš Olaszország nagyhatalmi támogatását próbálta megnyerni terve véghezviteléhez.⁵⁷

Beneš gazdasági tervezetét leghevesebben Németország ellenezte. Berlin kénytelen volt elállni a német–osztrák vámunió gondolatától, de ez⁵⁸ nem jelentette azt, hogy végleg passzivitásba vonult. A francia–német megbékélés szelleme ekkor már végképp tovatűnt, és a Wilhelmstrassén nem csekély gyanakvással figyelték Beneš francia orientációjú gazdasági egyesítési tervét. Jól tükrözi ezt Kánya Kálmán berlini magyar követ jelentése, miszerint: "Széles körben az az aggály nyilvánul meg, hogy a legtöbb Duna-állam nehéz gazdasági helyzetét Franciaország arra fogja kihasználni, hogy pénzügyi hatalmának latbavetésével ezen államok egymáshoz való kapcsolását, és ezzel kapcsolatban a francia értelemben vett politikai sécuritét Közép-Európa déli részében szilárd alapokra helyezze. Azt hiszik, hogy Franciaország ezen cél biztosítása érdekében Beneš fogja előtérbe tolni, ki szívesen fog vállalkozni arra, hogy az ő szempontjából kedvező körülmények között kedvenc közép-európai terveire visszatérjen, melyek szerint tudvalevőleg Németországnak semmiféle duna-állami gazdasági kombinációban⁵⁹ helye nincs.

Berlinben persze azt is tudták, hogy Ausztria még mindig nosztalgiával gondol az osztrák–német vámuniós tervezetre, és hogy Magyarországon a javuló francia kapcsolatok ellenére erős a tradicionális németbarátság. Ezért a Wilhelmstrassén továbbra is bíztak abban, "hogy Ausztria semmi olyan kombinációba nem fog belemenni, melyben a birodalom nem szerepelne, és hogy Csehszlovákia egy szorosabb cseh–magyar gazdasági kapcsolatot oly messzemenő politikai

koncesszióktól tenne függővé, melyeket egy magyar kormány sem fogadhatna el". A német politikusok joggal számoltak a gazdasági valóság kényszerítő erejével. Ausztria és Magyarország ipari és mezőgazdasági terményeinek elhelyezésére nem volt elégséges a szűk csehszlovák piac. Franz Rieth bécsi német követ Ambrózyval beszélgetve részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel: "Egy Duna-konföderáció, amely Magyarországot, Csehszlovákiát és Ausztriát magába foglalná, a magyaroknak és az osztrákoknak kevés hasznot hozna. Ausztria a magyar és a csehszlovák agrárkonkurrenciát sínylené meg, míg a cseh gyáripár szabadversenye igen károsan éreztetné hatását úgy az osztrák, mint a magyar nagyipar helyzetére. Egész más volna a dolog, ha Németország a vám-konföderációnak tagja volna, amint ezt Berlinben gondolták, amikor a német-osztrák vámunió eszméje felmerült. Németország oly nagy gabonabehozatalra van utalva, hogy játszva fel tudná szívni úgy Magyarországot, mint Jugoszlávia, Románia és Bulgária gabonafeleslegét."

Magyarország tartózkodásával, Ausztria érdektelenségével, Olaszország és Németország határozott ellenkezésével szemben kevés volt a bizonytalan francia támogatás. A csehszlovák külügyminiszter a kedvezőtlen fogadtatás miatt elállt attól, hogy elképzeléseit hivatalosan is a kormányok tudomására hozza. A kudarc elsősorban a nagyhatalmi ellenállás következménye volt, de az is szerepet játszott benne, hogy az érintett kis országok, bár megpróbáltak, nem tudtak fölülemelkedni az őket elválasztó ellentéteken.

Jegyzetek

1. Masirevich jelentése. 1931. november 4. Prága. OL K 63 448/30.
2. Kovács Endre: Magyar-lengyel kapcsolatok a két világháború között. Budapest, 1971. 181.p.
3. OL K 64 1931/48. Feljegyzés Walkó genfi tárgyalásairól; valamint Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936. Budapest, 1969. 91.p.
4. OL K 64 1931/45/20. Bessenyei jelentése. 1931. október 17. Bécs.
5. OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1931. október 29. Prága.
6. OL K 64 1931/48. Marek német nyelvű jelentése az osztrák alkancellárnak. 1931. december 23.
7. OL K 63 448/50. Masirevich jelentései. 1932. január 16. és január 25. Prága, valamint Rubido Zichy jelentése. 1932. január 30. London.
8. OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1931. szeptember 30. Prága.
9. OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1931. október 29. Prága.
10. OL K 64 1931/43. Villani jelentése. 1931. június 13. Párizs.
11. OL K 63 Franciaország 1931. Francia–olasz viszony. Hory jelentése. 1931. október 21. Róma.
12. OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1931. szeptember 30. Prága.
13. OL K 63 Franciaország 1931. Villani jelentése. 1932. január 14. Párizs.
14. OL K 63 Franciaország 1932. Francia–magyar viszony. Walkó expozéjájának szövege. 1932. február 9. Budapest.
15. OL K 429/61/1. Kozma Miklós iratai. 1931. szeptember 10. Genf.
16. OL K 63/448/50. Khuen-Héderváry Sándor külügyminisztériumi vezérigazgató utasítása. 1931. november 22. Budapest.
17. OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1931. október 26. Prága.

18. OL K 64 1931/48. Walko' genfi tárgyalásairól készült jelentés. 1931. szeptember 3-9. Budapest.
19. OL K 63 448/50. Ambrózy jelentése. 1931. november 3. Bécs.
20. OL K 63 448/50. Ambrózy jelentése. 1932. január 29. Bécs.
21. OL K 63 448/50. Ambrózy jelentése. 1931. november 3. Bécs.
22. OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1931. október 29. Prága.
23. OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1931. október 15. Prága.
24. OL K 63 448/50. Ambrózy jelentése. 1932. január 29. Bécs.
25. OL K 63. Franciaország 1931. Francia–magyar viszony. Ambrózy jelentése. 1931. november 7. Bécs.
26. OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1931. október 15. Prága., OL K 63 448/ 50. Ambrózy jelentése. 1931. október 20. Bécs., valamint OL K 64 1931/45/20. Ambrózy jelentése. 1931. október 17. Bécs.
27. OL K 64 1931/45/20. Apor Gábor beszélgetése Hornbostellel. 1931. október 24. Bécs.
28. OL K 63 448/50. Ambrózy jelentése. 1931. október 20. Bécs.
29. OL K 63 448/50. Ambrózy jelentése. 1931. november 18. Bécs.
30. OL K 63 448/50. Ambrózy jelentése. 1931. október 20. Bécs.
31. OL K 64 1931/48. Bessenyei jelentése. 1931. október 17. Bécs.
32. OL K 64 1931/45/20. Apor és Hornbostel tárgyalásáról készült jelentés. 1931. október 24., valamint K 63. Németország 1931. Német–magyar viszony. Ambrózy jelentése. 1931. november 25. Bécs.
33. OL K 63. Franciaország 1932. Francia-magyar viszony. Walko külügyminiszteri expozéja. 1932. február 9.
34. OL K 63. Németország 1931. Német-magyar viszony. Kánya jelentése. 1931. november 18. Berlin.
35. OL K 63 448/50. Hory jelentése. 1931. november 4. Róma.
36. OL K 63 448/50. Utasítás Horynak. 1931. november 19. Budapest.
37. Márkus László: A Károlyi Gyula kormány bel- és külpolitikája. Budapest, 1968. 220-221.p.
38. OL K 63 448/50. Hory jelentése. 1931. december 30. Róma.
39. OL K 63 448/50. Hory jelentései. 1931. november 21., november 27., december 3., december 11. Róma., valamint OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1931. december 28. Prága.
40. OL K 63 448/50. Rubido Zichy jelentése. 1932. február 4. London., valamint Khuen-Héderváry levele Rubido Zichynek. 1932. február 4. Budapest.
41. OL K 64 1932/51/23. Bethlen római megbeszélései. 1932. január 14.
42. Uo.
43. Uo.
44. OL K 63. Franciaország 1932. Villani jelentése. 1932. január 14. Párizs., valamint OL K 64 1932/49. Ambrózy jelentése. 1932. január 29. Bécs.
45. OL K 64 1932/51/23. Bethlen római megbeszélései. 1932. január 14.
46. OL K 64 1932/51/23. Walkó és Grandi római tárgyalásairól készült feljegyzés 1932. március 21. és OL K 64 1932/42/77. Khuen-Héderváry tájékoztatója Kányának. 1932. február 8., valamint OL K 63 448/50. Hory számjeltávirata. 1932. február 10. Róma.
47. OL K 64 1932/51/23. Megjegyzések az olasz-osztrák–magyar vámunióhoz. (Dátum nélküli irat.)
48. OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1931. október 29. Prága.
49. OL K 63 448/50. Jungert jelentése. 1931. november 21. Helsink.

50. OL K 63. Franciaország 1932. Franciaország általános külpolitikája. Ambrózy jelentése. 1932. február 27. Bécs.
51. OL K 64 1931/48. Marek német nyelvű jelentése az osztrák alkancellárnak. 1931. december 23.
52. OL K 63 448/50. Masirevich jelentése. 1932. január 12. Prága.
53. OL K 63. Franciaország 1931. Francia–magyar viszony. Villani jelentése. 1931 november 12. Párizs.
54. OL K 63. Franciaország 1932. Villani jelentése. 1932. január 16. Párizs.
55. OL K 63. Franciaország 1932. Villani jelentése. 1931. december 29. Párizs.
56. OL K 64 1932/11. Dátum nélküli francia nyelvű irat.
57. OL K 63 448/50. Masirevich jelentései. 1932. január 16. és január 25. Prága.
58. David E. Kaiser: Economic Diplomacy and the Origin of the Second World War. Princeton /N.J./, 1980. Princeton Univ. Press. 17-57.p.
59. OL K 63. Németország 1931. Német–magyar viszony. Kánya jelentése. 1931. november 18. Berlin.
- 60: Uo.
60. OL K 63 448/50. Ambrózy jelentése. 1931. december 18. Bécs.

SUMMARY

László Diószegi: The plan of Beneš for the economic cooperation of Austria, Czechoslovakia and Hungary

The economic world-crisis of 1929 strengthened the feeling of economic and political defencelessness in the states of Central Europe. Eduard Beneš, the Czechoslovak Foreign Minister was the first among the leaders of the small states of the Danube valley, who proposed the idea of the customs union of the most developed countries of the former Monarchy; namely Czechoslovakia, Austria and Hungary. This plan had political motives also; Beneš realized the danger of German imperialism, and he proposed against it the idea of an economically and politically united Danube valley, which has French-English orientation.

The Hungarian inner politics of the Beneš plan was motivated by its depressing economic situation and by its traditional anti-Little-Entete feelings. In Austria not only the partisans of the German orientation accepted the idea reservedly, but also those who were concerned for the bourgeois democracy, because they believed to discover in the plan the opportunity for a Habsburg restoration. The Great Powers – without whose interference a Middle-European arrangement was unimaginable– and especially Italy opposed the plan of the customs union, because it could have violated its own economic possibilities and would also have given way to the French influence. Because of the intensification of the French–German opposition, Germany firmly opposed the Hungarian–Czechoslovakian–Austrian advancement.

All these facts together condemned the Beneš plan to death; however its failure was significant in revealing that the countries in question could not overcome the discrepancies which separated them.